

Οι αυταπάτες των αθεϊστών

Ντέβιντ Μπέντλεϋ Χαρτ

Οι αυταπάτες των αθεϊστών

Η χριστιανική επανάσταση
και οι σύγχρονοι εχθροί της

Επίμετρο

Σταύρος Ζουμπουλάκης

Μετάφραση - επιμέλεια έκδοσης

Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

© 2009 by David Bentley Hart
Originally published by Yale University Press

© (Για την ελληνική έκδοση) Εκδόσεις Έν πλω
Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Οκτώβριος 2017

ISBN: 978-960-619-005-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9
----------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Πίστη, Λογική και Ελευθερία: Μια οπτική από το παρόν

1. Το ευαγγέλιο της απιστίας	21
2. Η εποχή της ελευθερίας	47

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η μυθολογία της κοσμικής εποχής:

Ξαναγράφοντας το χριστιανικό παρελθόν

με νεωτερικό μελάνι

1. Πίστη και λογική	61
2. Η νύχτα της λογικής	73
3. Η καταστροφή του παρελθόντος	93
4. Ο θάνατος και η αναγέννηση της επιστήμης	105
5. Μισαλλοδοξία και διωγμός	135
6. Μισαλλοδοξία και πόλεμος	155
7. Μια εποχή σκοταδιού	173

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Χριστιανική Επανάσταση: Η ανάδυση της ανθρωπιάς

1. Η μεγάλη ανταρσία	191
2. Μια ένδοξη θλίψη	219
3. Ένα απελευθερωτικό μήνυμα	245
4. Το πρόσωπο του απρόσωπου	277
5. Ο θάνατος κι η γέννηση των κόσμων	305
6. Θεία ανθρωπότητα	331

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Αντίδραση και υποχώρηση:

Η σύγχρονη εποχή και η έκλειψη της ανθρωπιάς

1. Η κοσμική ιδεολογία και τα θύματά της.....359
2. Μάγοι και Άγιοι 375

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Δε σου μιλώ για περασμένα,
μιλώ για την αγάπη» 399

Σημειώσεις 409

Οι υποσημειώσεις είναι του μεταφραστή,
ενώ οι Σημειώσεις στο τέλος του βιβλίου είναι του συγγραφέα.

Εισαγωγή

Αυτό το βιβλίο δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα αμερόληπτο ιστορικό πόνημα. Ακόμα και ο νηφαλιότερος των ιστορικών είναι αδύνατο να είναι απόλυτα αποστασιοποιημένος, δεδομένου ότι η καταγραφή της ιστορίας απαιτεί κατ' ανάγκην κάποιου είδους αφήγηση αιτίων και αποτελεσμάτων, και άρα είναι κατ' ανάγκην μια πράξη ερμηνείας. Και κάθε πράξη ερμηνείας, εκ φύσεως, δεν μπορεί ποτέ να είναι ολότελα απελευθερωμένη από την προκατάληψη. Αλλά όπως και να 'χει, εγώ στην πραγματικότητα δεν είμαι καν ιστορικός κι ούτε έχω βάλει στόχο μου την αποστασιοποίηση. Στις παρακάτω σελίδες, οι προκαταλήψεις μου είναι ολοφάνερες και ανεπιφύλακτες και η επιχειρηματολογία μου είναι σε κάποιες περιπτώσεις εσκεμμένα ακραία (ή τουλάχιστον έτσι φαίνεται ενδεχομένως). Νομίζω ότι είναι συνετό να το παραδεχτώ αυτό ευθύς εξαρχής, προκειμένου, αν μη τι άλλο, να αποφύγω αργότερα να με κατηγορήσουν ότι επιχειρήσα τάχα να προσποιηθώ απόλυτη αντικειμενικότητα ή ουδετερότητα, προκειμένου να καθηλώσω τον αναγνώστη μου σε μια κατάσταση εύκολα χειραγωγήσιμης ευπιστίας. Το κείμενό μου δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα «ιστορικό δοκίμιο», που δεν είναι σε κανένα σημείο του απαλλαγμένο από τη μεροληψία και γράφτηκε κατά βάση με στόχο απολογητικό, κατέναντι μιας συγκεκριμένης αντίληψης για τον αντίκτυπο που είχε ο χριστιανισμός στην εξέλιξη του δυτικού πολιτισμού.

Βέβαια, σπεύδω να προσθέσω πως αυτό δεν σημαίνει ότι αποκηρύσσω καθ' οιονδήποτε τρόπο τους ισχυρισμούς της αντικειμενικής αλήθειας: το να αναγνωρίζουμε ότι οι ιστορικές κρίσεις δεν μπορεί ποτέ να είναι ολότελα αποκαθαρμένες από προκατανοήσεις και προσωπικές πεποιθήσεις, δεν σημαίνει ότι παραδιδόμαστε σε έναν αδιάλλακτο σχετικισμό. Ίσως είναι αδύνατο να παρέχει κανείς απόλυτα αδιαμφισβήτητες αποδείξεις για τα συμπεράσματά του, αλλά είναι σίγουρα εφικτό να συγκεντρώσει αποδείξεις ικανές να επαληθεύσουν τα συμπεράσματά του έναντι κάθε εύλογης αμφιβολίας, όπως ακριβώς είναι εφικτό να διακρίνει κανείς πότε μια συγκεκριμένη ερμηνευτική γραμμή ξεπερνάει τα όρια ή αντιφάσκει ολωσδιόλου με τα τεκμήρια και δεν χρησιμεύει πλέον παρά μονάχα ως όχημα για τις προδιαθέσεις, τα ενδιαφέροντα ή τις ιδεολογικές εξαρτήσεις του συγγραφέα. Μπορώ επιπλέον να εγγυηθώ για την ειλικρίνεια της επιχειρηματολογίας μου: δεν διαστρέβλωσα συνειδητά καμία πτυχή της ιστορίας που διαπραγματεύομαι, ούτε κατέβαλα προσπάθεια να αποκρύψω κάποια από τα πιο αποκαρδιωτικά της χαρακτηριστικά. Μια τέτοια ειλικρίνεια δεν μου κοστίζει ιδιαίτερα επί του προκειμένου: Αυτό που θέλω να πω δεν είναι ότι το χριστιανικό Ευαγγέλιο έχει τη δύναμη να μεταμορφώσει μαγικά ολόκληρες κοινωνίες σε μια στιγμή, ή να προστάξει να φανερωθεί από τα βάθη κάθε ψυχής η ευσπλαχνία που το ίδιο εντέλλεται, ή να εξαλείψει διαπαντός τη βία και τη σκληρότητα από την ανθρωπινή φύση, ή να κάνει τους ανθρώπους να αρθούν θαυματουργικά από την ιστορική τους συνάφεια. Απ' τη στιγμή λοιπόν που δεν σκοπεύω να πω όλα αυτά, δεν νιώθω καμία ανάγκη να υπεκφύγω ή να δικαιολογήσω τις αναρίθμητες ανά τους αιώνες αποτυχίες πολλών χριστιανών να ζήσουν ζωές σύστοιχες προς την ευσπλαχνία και την ειρήνη. Αν σπεύδω να υπερασπιστώ τον ιστορικό χριστιανισμό, το κάνω μόνο και μόνο για να διατυπώσω αντιρρήσεις απέναντι σε συγκεκριμένες και διαδεδομένες συκο-

φαντίες εναντίον της Εκκλησίας, ή για να εναντιωθώ σε εκείνες τις μομφές προς τη χριστιανική πίστη και ιστορία που θεωρώ ανειλικρινείς ή βλακώδεις· ή για να επιστήσω την προσοχή απέναντι σε επιτεύγματα και αρετές που οι συγγραφείς μιας ένθερμης αντιχριστιανικής τάσης τείνουν να αγνοούν, να αποκρύπτουν, ή να παραθεωρούν.

Άλλες ιδιαίτερες φιλοδοξίες, πέρα απ' αυτό, δεν έχω· δεν επιχειρώ να μεταστρέψω κάποιον σε κάτι. Πράγματι, το ζήτημα της προσωπικής μου πίστης ή απιστίας είναι μάλλον άσχετο με την επιχειρηματολογία μου (και θα ήταν και αναπάντεχα μη διαφωτιστικό). Για παράδειγμα, κάποια από τα πρώτα τμήματα αυτού του βιβλίου αφορούν στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία· όμως, ότι κι αν λέω προς υπεράσπισή της δεν πρέπει να κατανοηθεί ως συνηγορία υπέρ του καθιδρύματος καθαυτού (στο οποίο άλλωστε δεν ανήκω), αλλά ως συνηγορία υπέρ της ιστορικής ακρίβειας. Για να είμαι ειλικρινής, η συμπάθειά μου απέναντι στις θεσμικές μορφές του χριστιανισμού συνολικά είναι μάλλον χλιαρή· και υπάρχουν και κάμποσες μορφές χριστιανικής πίστης και πρακτικής, για τις οποίες θα δυσκολευόμουν πολύ να πω κάποιο καλό λόγο από τα βάθη της καρδιάς μου, και των οποίων την απόρριψη εκ μέρους των αθεϊστών ή των σκεπτικιστών, τη θεωρώ ιδιαίτερα αξιέπαινη. Επιπλέον, υπό μια ευρεία έννοια, τίποτα απ' όσα λέω παρακάτω –ακόμα κι αν γίνονταν αποδεκτά στο σύνολό τους– δεν υπονοεί ότι η χριστιανική οπτική της πραγματικότητας αληθεύει. Κι ωστόσο, ακόμα κι έτσι, αυτό που θέλω να πω, στόχο έχει να είναι προκλητικό· και οι πιο απολογητικές του στιγμές γράφτηκαν για να διανοίξουν τον δρόμο σε ένα σωρό ισχυρότερους κι ίσως ακόμα και υπερβολικότερους ισχυρισμούς.

Το βιβλίο αυτό εν ολίγοις (ή τουλάχιστον κατά βάση) αφορά στην ιστορία της πρώιμης Εκκλησίας (των πρώτων τεσσάρων ή πέντε αιώνων χονδρικά), καθώς και στην εξιστόρηση του πώς ο χριστιανισμός ξεπήδησε μέσα από τον πολιτισμό της ύστερης

αρχαιότητας. Η διήκουσα φιλοδοξία μου σε τούτο το δοκίμιο είναι να επιστήσω την προσοχή του αναγνώστη στην ιδιαίρουσα και ριζοσπαστική φύση της νέας αυτής πίστης, καταμεσής του πολιτιστικού της περιβάλλοντος: πόσο τεράστιος υπήρξε ο μετασχηματισμός που καταστάθηκε εφικτός από τον χριστιανισμό, την εποχή του ρωμαϊκού παγανισμού – μετασχηματισμός της σκέψης, της αισθαντικότητας, της κουλτούρας, της ηθικής και της πνευματικής φαντασίας· πόσο σημαντική υπήρξε η απελευθέρωση που προσέφερε από τη μοιρολατρία, την κοσμοθεωρητική απόγνωση και τον τρόπο των σκοταδιστικών επιδράσεων· πόσο απέραντη υπήρξε η αξιοπρέπεια με την οποία περιέβαλε ο χριστιανισμός το ανθρώπινο πρόσωπο, πόσο βαθιά η υπονόμηση των πιο αποτρόπαιων πτυχών της παγανιστικής κοινωνίας, η απομάγευση –φευ, εν μέρει μονάχα– της πολιτικής ισχύος, η ικανότητά του να δημιουργεί ηθικές κοινότητες, εκεί που δεν είχαν προϋπάρξει ποτέ ξανά, και η ανάδειξη της έμπρακτης φιλευσπλαχνίας πάνω από κάθε άλλη αρετή. Για να το πω με τον πιο υποτυπώδη και θετικό τρόπο που θα μπορούσα, ισχυρίζομαι βασικά ότι ανάμεσα στις πάμπολλες μεγάλες μεταβάσεις που σημάδεψαν την εξέλιξη του δυτικού πολιτισμού (είτε αυτές ήταν σπασμωδικές ή ριζικότερες, είτε ήταν πολιτικές ή φιλοσοφικές, κοινωνικές ή επιστημονικές, υλικές ή πνευματικές), μόνο μία –ο θρίαμβος του χριστιανισμού– υπήρξε που να μπορεί να διεκδικήσει για λογαριασμό της τον χαρακτηρισμό της «επανάστασης», με το πληρέστερο νοηματικό βάρος του όρου: επρόκειτο πραγματικά για μια μαζική και κοσμοϊστορική αναθεώρηση της κυρίαρχης θέασης της πραγματικότητας, τόσο διεισδυτική όσον αφορά στην επιρροή της και τόσο εκτεταμένη στις συνέπειές της, που δημιούργησε κατ' ουσίαν μια νέα σύλληψη για τον κόσμο, την ιστορία, την ανθρώπινη φύση, τον χρόνο και το ηθικό αγαθό. Καταπώς το βλέπω εγώ, η πολιτιστική δημιουργικότητα και η ηθική δύναμη που εισήλθε στην ιστορία της Δύσης μέσα από τον

χριστιανισμό, ήταν απροσμέτρητα πιο εντυπωσιακές και πιο εξευγενιστικές από κάθε άλλο προϊόν πνευματικών ρευμάτων, βούλησης, φαντασίας, προσδοκίας ή επιτευγμάτων. Και είμαι πεπεισμένος ότι αν λάβει κανείς υπόψη του πόσο ριζική ήταν η διχοστασία του χριστιανισμού με τον πολιτισμό που αργά και ακούραστα αντικατέστησε, τότε μοιραία αναγνωρίζει ότι η επακόλουθη νίκη του (που συνέβη ενώ ήταν τόσο απίθανο να συμβεί) αποτελεί αληθινή πρόκληση για τον ίδιο τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την ιστορική νομοτέλεια και τα όριά της.

Υπάρχει εντούτοις και μια αρνητική πλευρά στην επιχειρηματολογία μου. Είναι η εκ μέρους μου απόρριψη της νεωτερικότητας, ή μάλλον καλύτερα η απόρριψη της ιδεολογίας του «νεωτερικού» και ιδιαίτερα η απόρριψη του μύθου του «Διαφωτισμού». Πρέπει να εξηγήσω ότι μιλώντας για «νεωτερικότητα» σίγουρα δεν εννοώ τη σύγχρονη ιατρική ή τα αεροπορικά ταξίδια ή την εξερεύνηση του Διαστήματος ή κάποιες από τις αληθινά χρήσιμες και αξιοσέβαστες πτυχές του σύγχρονου βίου· ούτε πάλι εννοώ τη σύγχρονη φιλοσοφική μέθοδο ή την κοινωνική ιδεολογία ή την πολιτική σκέψη. Απεναντίας, εννοώ τη μεγάλη αφήγηση της σύγχρονης εποχής για τον εαυτό της: το μύθευμά της περί του θριάμβου της κριτικής σκέψης έναντι της «ανορθόλογης» πίστης, περί της προόδου του κοινωνικού ήθους προς μια ευρύτερη δικαιοσύνη και ελευθερία, περί της «ανεκτικότητας» του κοσμικού (secular) κράτους, και περί της αδιαμφισβήτητης ηθικής προτεραιότητας είτε του ατομισμού είτε του κολλεκτιβισμού (ανάλογα με την περίπτωση). Πράγματι, θέλω να πω εν μέρει ότι αυτό που πολλοί από μας συνηθίζουν να ονομάζουν ακόμα «εποχή του λόγου», ήταν σε πολλές περιπτώσεις (όχι αμελητέες) η αφετηρία μιας επισκίασης της αυθεντίας του λόγου, ως πολιτισμικής αξίας· ότι η σύγχρονη εποχή διακρίνεται σε μεγάλο βαθμό για τον θρίαμβο του ανελαστικού και ασυλλόγιστου δογματισμού σε κάθε σφαίρα της ανθρώπινης δράσης (της επιστήμης συμπεριλαμβανομένης),

και για την εγκατάλειψη της λογικότητας χάριν πολυάριθμων καταπραϋντικών φονταμενταλισμών, θρησκευτικών ή κοσμικών (secular)· ότι η περί Διαφωτισμού ιδεολογία της νεωτερικότητας, *καθ'αυτή*, δεν δικαιούται ιδιαίτερα εύσημα για την προώθηση της σύγχρονης επιστήμης· ότι η ικανότητα του νεωτερικού κοσμικού κράτους να δρα με βαρβαρότητα, υπερβαίνει όλα εκείνα τα κακά που καταλογίζουμε στον χριστιανισμό, κι αυτό δεν οφείλεται αποκλειστικά στην πιο προηγμένη τεχνολογία του νεωτερικού κράτους, αλλά στην ίδια τη φύση του· ότι ένα από τα κυρίαρχα κατορθώματα του νεωτερικού πολιτισμού είναι η μαζική οπισθοχώρηση προς τη δεισιδαιμονία και την καλλιέργεια κάποιων ιδιαίτερα ανηλεών μορφών μηδενισμού· και ότι η νεωτερικότητα, εν συγκρίσει προς τη χριστιανική επανάσταση, την οποία διαδέχτηκε, δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια καθυστερημένη αντανakλαστική αντίδραση, ή ακόμα και μια αντεπανάσταση – μια αντιδραστική οπισθοχώρηση προς μια πιο βολική, αλλά αποκτηνωτική, διανοητική και ηθική υποδούλωση στα πιο στοιχειώδη γνωρίσματα της φύσης. Για την ακρίβεια, αυτό είναι το σημείο από το οποίο εκκινεί η ιστορία μου, και στο οποίο καταλήγει. Όσα ακολουθούν αφορούν βασικά στους πρώιμους αιώνες της Εκκλησίας, αλλά τους προσεγγίζω εν πολλοίς από την οπτική γωνία του παρόντος, και επιστρέφω στο σήμερα μόνο και μόνο για να αναλογιστώ ποια πρέπει να είναι η αληθινή φύση ενός μεταχριστιανικού πολιτισμού. Περιττό να το πω: οι προγνώσεις μου είναι μάλλον αποκαρδιωτικές.

Η σύνοψη είναι πάντοτε επικίνδυνη. Αντιλαμβάνομαι πως η προσέγγισή μου, έτσι καταπώς την εξέθεσα εδώ, στα βασικά της στοιχεία, δεν μοιάζει ιδιαίτερα επεξεργασμένη με λεπτότητα. Αφήνω όμως τον αναγνώστη να κρίνει, αν παρακάτω, στο ξεδίπλωμα του σκεπτικού μου, επιδεικνύω τελικά μια κάπως μεγαλύτερη φινέτσα. Ωστόσο, αυτό που δίνει ζωή στο όλο έργο είναι μια ισχυρή επίγνωση του πόσο μεγάλη απόσταση ιστορικής

λήθης και πολιτιστικής αποξένωσης μας χωρίζει από τους πρώιμους αιώνες της χριστιανικής εποχής, και πόσο συχνά η οικειότητα που νιώθουμε με τον χριστιανισμό (όπως τον ξέρουμε σήμερα), στέκεται εμπόδιο στο να συναισθανθούμε την πρωτοτυπία και τον μυστηριώδη χαρακτήρα του Ευαγγελίου, όπως αυτό πρωτοδιατυπώθηκε – ή όπως προσελήφθη από τις διαδοχικές γενιές των χριστιανών της αρχαιότητας και του Μεσαίωνα. Κι αυτό είναι κάτι περισσότερο από απλά θλιβερό. Η φυσιολογική μας αίσθηση ιστορικής συνέχειας, μολοντί έχει την ικανότητα να απορροφά κραδασμούς από ρήγματα και αναταράξεις ενός κάποιου εύρους, μας δυσκολεύει εντούτοις να κατανοήσουμε την ιλιγγιώδη απεραντοσύνη αυτού που θέλω να αποκαλώ «χριστιανική παρεμβολή» στη δυτική παράδοση. Είναι όμως κάτι που πρέπει να κατανοήσουμε, αν θέλουμε να αντιληφθούμε σωστά ποιοι ήμασταν και ποιοι γίναμε, ή να αντιληφθούμε πόσο καλότυχοι είμαστε για πολλές από εκείνες τις ηθικές «αλήθειες» που συγκροτούν τον ανθρωπισμό μας, και πόσο εύθραυστες είναι αυτές, και τι άμυνες διαθέτουμε απέναντι στον τελικό πολιτισμικό τους αφανισμό. Κι εξάλλου, αφού όλοι μας κατοικούμε σε μια πραγματικότητα που διαμορφώθηκε από την τεράστια δύναμη αυτής της χριστιανικής παρεμβολής, είναι, το λιγότερο, υποχρέωσή μας απέναντι στο ίδιο μας το παρελθόν να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε την αληθινή του φύση.

Αποκάλεσα αυτό το βιβλίο «δοκίμιο» κι ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει κατά νου αυτόν τον χαρακτηρισμό καθ' όλη τη διάρκεια της ανάγνωσης. Πραγματικά, όσα ακολουθούν κάθε άλλο παρά ιστορία είναι, αν με τον όρο αυτό εννοούμε μια σειρά από σχολαστικά εξαντλητικές χρονικές αλληλουχίες γεγονότων, κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών. Αυτό συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό επειδή πολύ απλά μου λείπουν αρκετές από τις εξειδικευμένες δεξιότητες που απαιτούνται από τους αληθινά καταξιω-

μένους ιστορικούς, κι έχω πλήρη επίγνωση του πόσο θα υστερούσαν οι προσπάθειές μου προς αυτή την κατεύθυνση, αν συγκρίνονταν με το έργο των ιστορικών. Ό,τι έγραψα αποτελεί έναν εκτεταμένο αναστοχασμό επί συγκεκριμένων περιστατικών της ιστορίας και τίποτα παραπάνω. Η διάταξη του υλικού, σε μεγάλο ποσοστό, είναι μάλλον θεματική παρά χρονολογική, και δεν καμώνεται πως καταπιάνεται με τα πιο επίμαχα ζητήματα της σύγχρονης ακαδημαϊκής συζήτησης γύρω από την ιστορία της πρώιμης Εκκλησίας (παρά μόνο όπου είναι απαραίτητο). Κατά συνέπεια, η αφήγησή μου κινείται στον βηματισμό που υπαγορεύει η επιχειρηματολογία μου. Κι αφού πρόκειται για δοκίμιο, θα προτιμούσα να μην κάνω διόλου χρήση ακαδημαϊκών ερευνητικών εργαλείων, έτσι ώστε να του δώσω όσο γίνεται πιο μεστό χαρακτήρα και ρέουσα μορφή. Αλλά διαπίστωσα ότι δεν γινόταν να αποφύγω ολωσδιόλου τις σημειώσεις. Έτσι, το αμέσως πιο ικανοποιητικό πράγμα που θα μπορούσα να κάνω είναι να τις περιορίσω σε αριθμό και σε έκταση, όσο μου επέτρεπε η συνείδησή μου και η κοινή λογική. Η διάταξη της επιχειρηματολογίας μου είναι απλή και περιλαμβάνει τέσσερις «κινήσεις»: ξεκινώ στο πρώτο μέρος, από την παρούσα κατάσταση της δημοφιλούς αντιθρησκευτικής και αντιχριστιανικής πολεμικής, και επιχειρώ να εντοπίσω κάποιες από τις κοινές παραδοχές που τη διαπνέουν· στο δεύτερο μέρος, εξετάζω με κάπως μη συστηματικό τρόπο την άποψη που μας έχει μάθει η ιδεολογία της νεωτερικότητας να ενστερνιζόμαστε για το χριστιανικό παρελθόν· στο τρίτο τμήμα, που είναι η καρδιά του βιβλίου, επιχειρώ να φωτίσω (θεματικά, όπως είπα) αυτό που συνέβη τους πρώτους αιώνες της Εκκλησίας και την αργή μεταστροφή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη νέα πίστη· και στο τέταρτο τμήμα, επιστρέφω στο παρόν για να εξετάσω τις συνέπειες της παρακμής του χριστιανισμού.

Τέλος, θα προσέθετα πως ό,τι προσπάθησα να περιγράψω σ'

αυτό το βιβλίο είναι εν πολλοίς μια προσωπική θέαση της χριστιανικής ιστορίας και αναγνωρίζω ότι είναι ίσως ελαφρώς εκκεντρική σε κάποιες από τις εμφάσεις της και στη μορφή της, ακόμα και στον τόνο της ενίοτε. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι απλά μια συλλογή υποκειμενικών εντυπώσεων. Θέλω πολύ να καταφέρω όσο περισσότερα λεκτικά χτυπήματα μπορώ, ενάντια σ' όλα εκείνα που εκλαμβάνω ως εσφαλμένη ιστοριογραφία, και ενάντια στους ανειλικρινείς και ανεπαρκείς ιστορικούς· κι αυτό απαιτεί να προσκομίσω επαρκή τεκμήρια σε ικανές ποσότητες. Ωστόσο, πρέπει να παραδεχτεί κανείς νομίζω, ότι προκειμένου να κάνει τους άλλους κοινωνούς μιας προσωπικής του θέασης, θα πρέπει να επιχειρήσει περισσότερα πράγματα από το να αποδείξει απλώς ή να ανασκευάσει συγκεκριμένους ισχυρισμούς επί συγκεκριμένων γεγονότων: θα πρέπει να προσκαλέσει τους άλλους σ' αυτό που ο ίδιος βλέπει, να προσπαθήσει να τους ελκύσει στον κόσμο που η δική του θέαση ατενίζει. Πιστεύω πως σε κάποια δεδομένη στιγμή της ιστορίας συνέβη στον δυτικό άνθρωπο κάτι, που άλλαξε τα βαθύτερα επίπεδα της συνείδησής του και τα υψηλότερα του πολιτισμού του. Ήταν κάτι που δέθηκε τόσο αλλόκοτη και ευρεία ακτινοβολία, που είναι σχεδόν ανεξήγητο που η θύμησή του ξεθώριασε στο μυαλό μας τόσο πολύ, ώστε να συρρικνωθεί σε λίγες παλιές συνήθειες του μυαλού και της επιθυμίας, των οποίων τις απαρχές δεν γνωρίζουμε πλέον· ή είναι ανεξήγητο που η ακτινοβολία του αντικαταστάθηκε ολωσδιόλου από κάποιες πρόσφατες συνήθειες σκέψης και επιθυμίας, οι οποίες μάς κατέστησαν ανίκανους να υποψιαζόμαστε τι ήταν εκείνο που αφήσαμε πίσω μας. Ίσως όμως το παραπέτασμα που ο χρόνος τοποθετεί ανάμεσα σε μας και το απώτατο παρελθόν, να μας προστατεύει υπό μία έννοια από το βάρος μιας πληθωρικής μνήμης. Αποδεικνύεται συχνά εξουθενωτικό να ζεις μέσα στις σκιές αφανισμένων εποχών. Και καταπώς το θέτει ο Φρίντριχ Νίτσε, η ικανότητά μας να ξεχνάμε είναι εν πολλοίς κομμάτι της

ικανότητάς μας να ζούμε στο παρόν. Εντούτοις, κάθε φυσική δύναμη μπορεί επίσης ν' αποβεί και μια εγγενής αδυναμία: το να ζει κανείς ολότελα στο παρόν, χωρίς καμία από τις σοφίες που προσπορίζει μια ευρεία προοπτική θέαση του παρελθόντος, σημαίνει να ζει μια ζωή βλακείας, πλαδαρής τύρβης και αγνωμοσύνης. Με τον καιρό, η ικανότητά μας να ξεχνάμε μπορεί να κάνει τα πάντα να μοιάζουν κοινότοπα και προβλέψιμα, ακόμα κι εκείνα που είναι στην πραγματικότητα ιδιαιτέρως αξιοσημείωτα και φαντάζουν απίστευτα. Η πιο σημαντική λειτουργία του ιστορικού στοχασμού είναι να μας αφυπνίζει από μια υπεράγαν εφησυχαστική λησμοσύνη και να μας ανακαλεί γνώσεις που δεν πρέπει ποτέ να σβήσουν από τη μνήμη μας. Και η πιο σημαντική λειτουργία της χριστιανικής ιστορίας είναι να μας υπενθυμίζει όχι μόνο πώς φτάσαμε να είμαστε σήμερα σύγχρονοι άνθρωποι, ή πώς διαμορφώθηκε ο δυτικός πολιτισμός, αλλά να μας υπενθυμίζει συνάμα κάτι που χαρακτηρίζεται από ανυπολόγιστο θάμβος και ανέκφραστη ομορφιά, κάτι που η γνώση του διαθέτει ακόμα την ικανότητα να μας κατατρύχει, να μας αναπαύει, να μας τυραννά και να μας μεταμορφώνει.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΙΣΤΗ, ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ:
ΜΙΑ ΟΠΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΟΝ

1 | Το ευαγγέλιο της απιστίας

Θα έλεγε κανείς πως οι πιο παράφοροι αντίπαλοι της θρησκείας, ζούνε στις μέρες μας στιγμές παραζάλης από τη χαρά – είναι αμφίβολο αν γνώρισαν ποτέ καμιά άλλη εποχή φορτωμένη με τόσες μεθυστικές υποσχέσεις. Μια απλή ματιά στις τάσεις της μαζικής εκδοτικής παραγωγής αρκεί για να κάνει την ένθερμη καρδιά όσων βλέπουν τη ζωή μέσα από την κοσμική ιδεολογία, να ριγεί από την τόλμη και την απόλαυση που τους προσφέρει η ελπίδα ότι εισερχόμαστε πλέον σε μια χρυσή εποχή γενναίων επιθέσεων καταπάνω στην αρχαία υποδούλωση του ανθρώπου στο «ανορθόλογο δόγμα» και τον «θρησκευτικό φυλετισμό». Οι συνθήκες της παγκόσμιας τυπογραφίας δεν ήταν ποτέ πιο ευνοϊκές για φαρισαϊκούς φιλιππικούς ενάντια στη θρησκεία ή (κάπως πιο συγκεκριμένα) ενάντια στον μονοθεϊσμό, ή (ακόμα πιο συγκεκριμένα) ενάντια στον χριστιανισμό ή (πολύ πιο συγκεκριμένα) ενάντια στον ρωμαιοκαθολικισμό. Ουδέποτε στο παρελθόν δεν ήταν οι εκδοτικές επιχειρήσεις και ο τύπος πιο φιλόξενοι σε δημοσιογράφους, βιολόγους, ελάσσονες φιλοσόφους, ερασιτέχνες ηθικολόγους με ανεμίζοντα πτυχία ανά χείρας, συγγραφείς και (το πιο απαραίτητο απ’ όλα) ηθοποιούς του κινηματογράφου, πρόθυμους να καταγγείλουν με ζέση τον πρωτογονισμό της πίστης, να σημάνουν αλλόφρονες συναγερμό ενάντια στην επικρεμάμενη απειλή μιας νέας «θεοκρατίας», και να επαινέσουν σ’ όσους έχουν τη σοφία να τους αφιερώσουν την προσοχή τους,

τις αρετές της πνευματικής δυσφορίας. Καθώς γράφονται αυτές οι γραμμές, η τελευταία προσπάθεια του Daniel Dennett να απογαλακτίσει μια εύπιστη ανθρωπότητα (με το βιβλίο του *Breaking the Spell*) από την εξάρτησή της στα εξωφρενικά φαντασιοκοπήματα της θρησκείας, έσκασε εν μέσω μιας χλαλής από αγανακτισμένα μουγκρητά, εκ μέρους των πιστών, και θριαμβικά μουγκανίσματα, εκ μέρους των αθεϊστών. Εξάλλου, έχει εκδοθεί εδώ και καιρό το βιβλίο *Η περί Θεού αυταπάτη*, μια δυναμική επίθεση σε κάθε είδους θρησκευτική πίστη, από τον Richard Dawkins, τον ζωολόγο και ακάματο επιφυλλιδογράφο, ο οποίος, παρά την ενοχλητική ανικανότητά του για φιλοσοφικό συλλογισμό, δεν χάνει ευκαιρία να συναρπάξει τους ενθουσιώδεις αναγνώστες του με την απερίσκεπτη ρητορική του. Ο δημοσιογράφος Christopher Hitchens, του οποίου το ταλέντο για εγκεφαλική διακωμώδηση υπερβαίνει κάπως τη δεξιοτεχνία του στη συνεκδοχική λογική, έχει εκδώσει εδώ και καιρό το *God Is Not Great*, ένα βιβλίο που έχει σχεδόν αναγάγει σε διαλεκτική μέθοδο τις άγριες λογικές ανακολουθίες. Τα τελευταία χρόνια, η υπερβολικά ανώριμη επίθεση του Sam Harris σε κάθε είδους θρησκευτική πίστη (με το βιβλίο του *The End of Faith*) έχει τύχει γενναίων πωλήσεων και ένθερμων επαίνων από συμπονετικούς κριτικούς¹. Σε ένα κάπως ευρύτερο πεδίο, η τριλογία του Philip Pullman για παιδιά (ένα μάλλον υπερεκτιμημένο έργο φαντασίας με αθεϊστική στράτευση), με τον τίτλο *His Dark Materials*, έχει πουλήσει εκατομμύρια αντίτυπα, έχει επαινεθεί αφειδώς από αναρίθμητους κριτικούς, έχει μεταφερθεί στο θέατρο και μερικώς στον κινηματογράφο· μάλιστα ο τρίτος τόμος της τριλογίας (ξεκάθαρα ο πιο αδύναμος της σειράς), κέρδισε το άλλοτε αξιοσέβαστο Βραβείο Whitbread. Κι είναι περιττό να αναφέρει κανείς τις ασύλληπτες πωλήσεις που πέτυχε το *Ο κώδικας Ντα Βίντσι*, του Dan Brown, που κατόπιν έγινε ταινία και που αποτελεί το πιο κερδοφόρο μυθιστόρημα που γράφτηκε ποτέ από κάποιον σχεδόν αναλφά-

βητο. Θα μπορούσα να συνεχίσω την απαρίθμηση...

Ήδη έχει διαφανεί ίσως στα λεγόμενά μου ένας τόνος τραχύτητας, τον οποίο θα έπρεπε μάλλον να προσπαθήσω να απωθήσω. Ωστόσο, δεν γεννάται από κάποιου είδους προκατάληψη απέναντι στην απιστία καθαυτή· πιστεύω ειλικρινά ότι υπάρχουν πολλές μορφές αθεΐας σαφώς πιο αξιοθαύμαστες από πολλές μορφές χριστιανικής ή θρησκευτικής γενικότερα πίστης. Όμως ο αθεϊσμός που εξολοκλήρου συνίσταται από κενά επιχειρήματα, που επιπλέουν πάνω σε ωκεανούς ιστορικής άγνοιας και περιδινίζονται από καταιγίδες κραυγαλέας αυτοδικαίωσης, είναι εξίσου αξιοκατάκριτος με κάθε άλλη μορφή άχαρου φονταμενταλισμού. Και για να είμαι ειλικρινής, είναι δύσκολο μερικές φορές να δείχνει κανείς μεγαλοψυχία, όταν απαντά σε κείνο το είδος υβρεολογίου που έχει γίνει πολύ της μόδας στους κύκλους των ευλαβικά ανευλαβών, ή σε κείνο το είδος των παραχαράξεων της ιστορίας, που αποτελεί τυπικό φαινόμενο των προσεγγίσεών τους. Πάρτε για παράδειγμα τον Peter Watson, συγγραφέα ενός άνευ αξίας μικρού διασκεδαστικού εγχειριδίου για την ιστορία των εφευρέσεων, ο οποίος, όταν ρωτήθηκε από τους New York Times να κατονομάσει τη χειρότερη εφεύρεση της ανθρωπότητας, απάντησε ήρεμα: «Αναμφίβολα, ο ηθικός μονοθεϊσμός... Είναι υπεύθυνος για τους περισσότερους πολέμους και τη μισαλλοδοξία στην ιστορία»². Βέβαια, ως χαρακτηριστικό δείγμα εκείνης της αντιθρησκευτικής φλυαρίας, που είναι πολύ σικ στις μέρες μας, η συγκεκριμένη δήλωση είναι μάλλον μετριοπαθής· αλλά είναι και ολότελα ανόητη. Δεν υπάρχει λόγος να υπερασπίζεται κανείς τον «μονοθεϊσμό» έτσι γενικά κι αόριστα (είναι τραγικά ανακριβής όρος) και σίγουρα οι αφιερωμένοι στον «έναν αληθινό Θεό» έχουν κι αυτοί στα χέρια τους το δικό τους μερίδιο αίματος. Αλλά η μεγάλη πλειονότητα των πολέμων της ιστορίας έχουν διεξαχθεί στην υπηρεσία πολλών θεών· ή φέρουν την αιγίδα, την ευλογία ή την προσταγή ενός θεού ανάμεσα σε πολλούς·